

stätt af en fyrkantig hufvudbyggnad med en bottenvåning, två mellenvåningar och öfverst en halvåning med takfall åt alla sidor och å midten en lanternn omgifven af en altan. Af dessa våningar hade den nedersta och öfversta å hvarje sida fyra små fönsteröppningar, de mellersta deremot tre stora sådana. Denna hufvudbyggnad, belägen å yttersta branten, motsvarades å norra sidan af tvenne fyrkantiga hörntorn, hvilka med densamma och sinsemellan förenades med höga sträckmurar. Hvarje hörntorn, som bestod af en lägre och en högre våning, hade en fönsteröppning å hvarje sida och en kalottformig betäckning med spira. Hvarje sträckmur hade å midten en stor port samt tvenne rader gluggar öfver hvarandra. Fönsteröppningarne i bottenvåningarna voro stickbågige, men i hufvudbyggnadens mellenvåningar och tornens öfvervåningar raktslutna. Hufvudbyggnadens halvåning, som bildade ett slags Attika, hade små rundfönster. Sträckmurarnas gluggar voro i nedra raden stickbågiga, i den öfra cirkelhunda. Det hela var, såvida man får dömma af den snillrike ej sällan poetiserande konstnärens teckning, utfördt i praktfull renaissansstil ¹¹⁾. Jag bibehåller i ganska friskt minne, huru jag för trenne årtionden tillbaka, ledsagad af en åldrig vägvisare från sidan af Grenna, klättrade uppför dessa afskräckande bergsbranter, hvaraf Brahehus innehar öfversta kullen. Jag märkte då, att detta väldiga lustslott hufvudsakligen haft den anordning, som E. Dahlberg angifvit. Af hörntornen och sträckmurarna funnos ännu några fots höga grundvalar i behåll, och i hufvudbyggnaden, hvars grofva omgifningsmurar ännu till tre våningars höjd qvarstå, voro

¹¹⁾ Succia Antiqua et Hodierna. T. III. pl. 89.

stora källarhvalf, hvari man kunde ingå, och å inre väggarna syntes å anputsen lemningar efter målningar. Från denna bergshöjd är en hänföraude utsigt öfver Vettern, hvari Visingsö sträckande sig såsom en smal remsa ej synes ha en mils längd. Härifrån ses Jönköping å en betydlig sträcka af Vestergöthland och Omberg, som med sin anseuiga höjd framskjuter i Vettern och erinrar om det herrliga Östergöthland.

Brahehus, som efter reduktionen stod öde, afbrann 1708, och Visingsborg, Braheska grefskapets hufvudsäte, fick ett årtionde derefter samma öde. Elden har, såvidt jag vet, förskonat detta grefskaps tredje borg Vestanå, som enligt E. Dahlbergs teckning varit vida anseuigare än Brahehus; men den nya tidens småaktiga modernisering har förvandlat denna borg ehuru ganska prydd till en byggnad, hvaraf konstnären har tillfälle se, huru ett stort boningshus ingalunda bör anordnas. Man har nemligen å denna urgamla byggnad bortbrutit de höga gavvelröstena med sina sirliga snerklar och spiror. Man har jemväl bortbrutit framfasadens fyrkantiga torn, som å hvarje sida haft tvenne stora fönsteröppningar i tre rader öfver hvarandra samt en hög betäckning och öfverst en altan. I konsthistoriskt afseende skulle Vestanå haft såsom ruin mera intresse än detsamma har i sitt moderniserade skick ¹²⁾.

→ Vägen, som framgår öfver bergskullar, är hård och backig och lifvas af småskog, gröna dälдер och Vetterns branta stränder. Man arbetar på omläggning af denna väg, hvilken skall ungefär tre tjerdedels mil ledas jemte Vettern. Vidpass en half mil bortom Holkabergets gäst-

¹²⁾ Succia Antiqua et Hodierna. T. III. pl. 82.

gifvaregård har man ifrån en hög backe, som å venstra sidan omgives af en ansenlig klippbrant, å den högra af ett bråddjup, en öfverraskande utsigt öfver Vettern till Västergöthland. Åt landsidan ses dalar och bergshöjder, hvilka prunka med löfskog och i norr utbreder sig Östergöthland, som domineras af Omberg. Vägen fortfar att vara bergig och dældig. Åkrarne likna täppor, men trakten lifvas med björk- och tallskog. Ödeshögs kyrka, som ligger på en liten kulle vid gästgifvaregården af samma namn, utgöres af ett gammalt torn i öster och ett nytt långhus i vester. Tornets nedersta afdelning, hvilken bildar kor, har åt vester en rundbetäckt triumfbåge och åt öster en likadan tribunbåge, hvarutanför legat ett utsprång. Södra och norra sidorna ha nära lika beskaffade rundbågar. På denna underbyggnad hvilat ett dubbelt högres öfverbyggnad. En smal trappa, som ursprungligen haft ingång från koret och sedermera fått en annan utifrån, uppleder genom norra sidomuren till öfra afdelningen, hvilken betäckt med bjelklager haft ett rum åt söder och ett sådant åt norr och en stor bågöppning åt skeppet. Öfversta afdelningen har å hvarje sida en tvådelad glugg, af hvilka en är igenmurad. Gluggarnas kolonner, som äro nederst, å midten och öfverst fyrkantiga samt deremellan åttkantiga, uppbära tvärstenar, hvarpå rundbågar hvilat. Detta torn, hvars öfra afdelningar tjena till försvarsverk, består af tuktad och huggen Ombergssten. Då kyrkor med en dylik anordning äro i Östergöthland och i andra landsorter ovanliga, har C. F. Broocman fallit på den meningen, som en nyare författare eftersagt, att nemligen vestra tornsidan blifvit genombruten och ett kor blifvit i

dess nedersta afdelning inrättadt¹³⁾. En byggnadsforskare ser likväl vid första anblicken, att tornets nedersta afdelning ursprungligen fått sin nuvarande anordning. Murarne, som ha 6 fots tjocklek, och bågarna derinom, hvilka äro mycket grofva, äro väl beräknade för den ansenliga öfverbyggnad, som hvilar derpå. Att man skulle till 62 fots höjd 1776 ombyggt detta torn är ett missförstånd, såvida ej dermed menas, att man å de södra och norra sidorna bortbrutit förfallna murförstärkningar och å den östra ett korutsprång, samt sedan uppdragit en yttre beklädnad och igenmurat tribunbågen. Kyrkans långhus, som uppfördes 1781, betäckes med kupig träbotten och har å hvarje långsida tre rundbågiga fönsteröppningar och under det mellersta åt söder en liten raksluten ingång. Detta långhus saknar gavvelröste och står illa tillsammans med den ståtliga tornbyggnaden, hvilken nu inrymmer ringklockorna.

Vidpass en half mil ifrån Ödeshög på vägen åt Vadstena visar sig på något afstånd Vestra Tollstads kyrka, som har en täck belägenhet i en bördig trakt samt i närheten af Vettern och Omberg. Då konung Sverker I skulle 1155 i julottan besöka denna helgedom, blef han vid Albäcks bro mördad af sin stallare. Denna kyrka, uppförd af huggen kalksten, blef för några år sedan ombyggd, och består nu af ett långhus, hvilket sträcker sig i norr och söder och har ett fyrkantigt torn på midten af östra långsidan. En dörröppning på midten af vestra långsidan och en sådan på södra gavvelmuren införa i detta långhus, som upplyses af fyra rund-

¹³⁾ C. F. Broocman, Beskrifning öfver Östergöthland, s. 632. P. D. Widegren, Ny Beskrifning öfver Östergöthland, 2 B. s. 473.

håriga fönsteröppningar i vester och öster, två i norr och en liten sådan öfver hvarje ingång. Tornet har en rundbågig ljudöppning å hvarje sida och vanlig lanternbetäckning. Denna helgedom, som saknar kor, liknar ett tingshus. Hvar månede altärplatsen vara i denna kyrka? Mellan fönsteröppningarna å norra gavlarmuren eller åt öster vid tornets vestra sida? Detta må man gissa eller efterse. Mig syntes det sakna intresse att derom taga kännedom. Det är hedröfligt, att ett byggnadsarbete, som gerna mästrar andra, på detta sätt vandaliserar urgamla helgedomar och ej visar sig ha klart begrepp om den heliga byggnadslinien och hufvudgrunden för kyrklig byggnadskonst.

Vägen sträcker sig härifrån en fjerdedels mil nästan rakt emot Omberg, hvars höga klippbranter, beväxta med löfskog, göra ett öfverraskande afbrott mot de bördiga fälten å ena och den spegelklara Vettern å andra sidan. Vid foten af Omberg kröker sig vägen åt öster. Man nedfallar under höga lummiga träd utför en låg men temligen lång backe och man ser midtfrån sig en väldig ruin, hvilken bär ett dystert vittnesbörd om förgängligheten af människoverk. Vi finna här de minnesrika lemningarne af Alvastra kloster, som både i anseende till sin höga ålder och stora märkvärdighet bör närmare skärskådas.

Erkebiskopen Eskil i Lund hade från sin beundrade vän Bernhard i Clairvaux erhållit Cisterciensermunkar, för hvilka han 1144 stiftade Herrevadskloster i Skåne. Konung Sverker I. och hans gemål Ulfhild ha förmodligen på Eskils tillstyrkan inkallat från samme Bernhard Cisterciensermunkar, för hvilka kloster blefvo nyssnämnda år upprättade i Alvastra och Nydala. Sverker stiftade

Alvastra kloster af nämnda drottning morgongåfva¹⁴⁾. Denna klosterinrättning blef enligt en nära samtidig anteckning det första abbotstift i Sverige, Danmark, Norge och Tyskland¹⁵⁾. Klosterkyrkan, som helgades jungfru Maria, blef 1180 eller 1185 invigd¹⁶⁾. Detta kloster, har utmärkt sig med många lärda, och flere af Sveriges konungar och ryktbara män ha i dervarande kyrka fått sina lägerställen. Gustaf I upphäufde samma kloster och använde en betydlig del af dess byggnader för uppförande af ett slott i Vadstena. Det berättas att Peder Brahe den äldre låtit vid Alvastra kloster bryta tegelsten för sitt nya slott på Visingsö¹⁷⁾. Johan III gaf 1575 befallning, att kyrkan skulle iståndsättas, men ehuru denna befallning följande år förnyades, så uteblef verkställigheten¹⁸⁾. E. Dahlbergs teckning af klostrets kyrka visar, att hon omkring 1700 måtte ännu varit någorlunda i behåll; men denna teckning är likväl så godtycklig, att den icke ger något slags begrepp om hennes egentliga anordning¹⁹⁾. Af denna helgedom skall för ett sekel tillbaka varit så mycket i behåll, att C. F. Broocman ansett den böra iståndsättas till en ståtlig sockenkyrka²⁰⁾. Det väcker i sanning en smärtsam känsla, att denna herrliga byggnad varit vida mindre blottställd för tidens åverkan än vandalismens förstöring. Hjo stads- och landsförsamlingar ingåfvo en ansökan att få ifrån Alvastra ruiner hemta byggnadssten för deras kyrka; en

¹⁴⁾ Biskopen Brasks bref till Gustaf I. i Skriftelege Bevis hörande till Svenska Kyrkeio-Historien, Upsala, 1716, s. 135. ¹⁵⁾ Script. Rer. Dan. T. IV. p. 459. ¹⁶⁾ Script. Rer. Svec. T. I. S. I. p. 24. 62. ¹⁷⁾ Rhyzelius, Monaster. s. 132. Kongl. Br. d. 3 Jan. 1573. ¹⁸⁾ Kongl. Br. d. 26 Apr. 1576. ¹⁹⁾ Suecia Antiqua et Hodierna, T. III. pl. 12. ²⁰⁾ C. F. Broocman, Beskrifning öfver Östergötland, s. 638.

skämlig begäran, hvilken konungen 1797 afslog med förklaring, att dessa ruiner borde såsom uråldriga minnesmärken fredas och ostörda lemnas.²¹⁾ Hvad likväl en råegennyttig här vågat trots både allmänna och särskilda städganden skall nedanföre med några ord omnämnas.

Låtom oss nu närmare skärskåda detta klostrets läge och de lemningar, som der äro öfriga. Vidpass två till trehundra steg från foten af Omberg, hvarunder vägen slingrar sig, ligger en låg men temligen rymlig kulle. Ungefär på midten af denna kulle märkas betydliga grundvalar och några mörsträckor efter fasta klosterhus. En källare med en dörröppning af huggen kalksten och ett vackert tunnhalv af kalkflis är 27 fot lång 20 bred. Denna källare, i midten hvaraf en herrlig källa framvälter med ymnigt vattén, måste stått i förening med en annan, som ligger härjemte och hvilken jag icke fått undersöka, emedan den begagnades för hushållsbehof. Här qvarstår en kalkstensmur 24 fot lång 8 hög, hvilken måhända är en lemning af en byggnad å dessa källare. Icke långt härifrån märkes en ganska fast gråstensmur, hvilken 15 fot hög tyckes vara en lemning af en mindre byggnad.

Kyrkoruinen, som ligger på norra sidan om och helt nära ofvanberörda byggnadslemningar, är såvida i behåll, att hela dess anordning kan med fullkomlig säkerhet uppgifvas. Denna kyrka har bestått af långhus, tvärskepp samt kor och sidokapeller. Långhuset har innehållit mellan- och sidoskepp, af hvilka det förra varit en tredjedel längre och dubbelt bredare och vida högre än de sednare. Tvärskeppet, som bildat en aflång fyr-

kant, har till bredd och längd och på det närmaste till höjd liknat mellanskeppet, och koret, hvilket haft rak altarvägg, har motsvarat en tredjedel af hvardera. Kapellerna, hvilka intagit hela längden af tvärskeppets östra men blott hälften af korets södra och norra sidor, ha genom mellanmurar varit så fördelade, att de tillsammans utgjort fyra likstora kvadrater. Mellanskeppet, hvars vestligaste tredjedel öfverskjuter sidoskeppen, åtskiljes från hvardera med fyra pelare. Sidoskeppen, som haft ingångar från vester, ha derutanför haft vapenhus eller förplatser, hvilka, lika långa som mellanskeppets vestra tredjedel och lika breda som sidoskeppen, legat i rak linie med det förras gavelmur och de sednares sidomurar. Mellan pelarna, hvilka äro fyrkantiga, och sidoskeppens omgifningsmurar, som äro alldeles släta, ha hufvudbågar varit spända. På dessa hufvudbågar ha lågspetsiga tunnhalv hvilat. Till följe af denna anordning har sidoskeppens hvarje kvadrat haft ett sådant tunnhalv, som framsprungit mellan pelarna, hvarigenom de fått föreningsbågar. Ett halfrunt tunnhalv, som hvilat på dessa föreningsbågar och dithörande svickelmurar, har bildat mellanskeppets betäckning. De östligaste pelarne ha ått tvär- och sidoskeppen framsprång, hvilka motsvaras af sådana å det förras östra och å de sednares båda omgifningsmurar. Kapellernas sido- och mellanmurar bilda likadana framsprång. Af de rundbågar, som hvilat på dessa framsprång, ha de, hvilka kastat sig öfver sidoskeppens och kapellernas öppningar varit mer än hälften smalare och lägre än de, som varit spända öfver tvärskeppet. Ett halfcirkelformigt tunnhalv, som slutit sig till dessa större rundbågar, har utgjort tvärskeppets betäckning. Koret, hvaraf den vestra hälften har mel-

²¹⁾ Kongl. Br. d. 21 Mars 1797.

lanskeppets bredd, men den östra är $1\frac{1}{2}$ fot smalare; har jemväl haft halfrundt tunnhvalf, hvaraf den vestra delen varit $\frac{3}{4}$ fot högre än den östra. Alla kapellerna ha likaledes varit betäckta med tunnhvalf. Tvärskeppets tunnhvalf har naturligtvis haft vederlag i vester och öster, men mellanskeppets korets och kapellernas i motsatt riktning.

Denna kyrka har varit temligen anseelig. Mellanskeppets bredd utgör $23\frac{1}{4}$ fot och dess längd $89\frac{1}{2}$; hvarje sidoskepps bredd $12\frac{1}{2}$, längd $61\frac{2}{3}$; hvarje pelarafstånd 12; tvärskeppets bredd $24\frac{1}{2}$, längd $77\frac{1}{2}$; korets bredd i vestra delen $23\frac{1}{8}$, i östra $21\frac{2}{3}$ och dess längd $30\frac{1}{4}$; hvarje kapell håller i bredd 10, i djup $9\frac{1}{2}$; mellanskeppets höjd ifrån golfplanen till slutstenarna $36\frac{1}{2}$, sidoskeppens $23\frac{1}{4}$. Mellanskeppet och tvärskeppet samt koret och kapellerna förstärkas med yttre hörnpilastrar. Hela byggnadens yttre socklar bestå af tvenne skråkanter, hvilka tillsammans utgöra 1 fots framsprång med 2 fots höjd. Dessa skråkanter, som äro sinsemellan likstora, ha 45 graders lutningsvinklar. Murarnas insidor sakna socklar, men pelarne och pilastrarne ha enkla skråkanter, som likna de nyssberörda.

En dörröppning, som utvändigt haft å hvarje sida en kolonn och invändigt skråa smyggar, har från söder nära tvärskeppet inledt i södra sidoskeppet. Vid yttre sidan till venster om denna ingång märkes en murfördjupning och deri en vigvattensten. En motsvarande dörröppning måste midtemot den nyssberörda funnits å norra sidoskeppet. De ingångar, som från vester infört i sidoskeppen, äro ännu oskadade och ha runda betäckningar. Utanför hvarje af dessa dörröppningar märkes

en liten murfördjupning med en skålformig vigvattensten, af hvilka den norra är sexbladig, den södra slät. I inre anslagsmurarna finnas fyrkantiga hål för dörrarnas tillbommande.

Utanför tvärskeppets södra gavelmur ligger en aflångfyrkantig byggnad, hvilken, invändigt $15\frac{5}{8}$ fot bred och $25\frac{1}{8}$ lång, har en rundbågig ingång från tvärskeppet och betäckes med två korshvalf, som hvilat på tvåsprångiga hörn- och ensprångiga sidopilastrar. Denna byggnad, hvilken åt öster upplyses af en liten skråsmygig fönsteröppning med rundbågig betäckning, har ofelbart tillkommit på samma gång som sjelfva kyrkan, och varit begagnad till sakristia. Då Sverker I blifvit här jordad, och denna byggnad säges vara hans graf, är det ganska sannolikt, att samme konung fått såsom klostrets stiftare sitt hvilorum i de tacksamme brödernas sakristia. Tvärskeppets södra gavelmur har på midten en rundbågig ingång med dörrfält, hvilken öfver denna sakristia infört till en läktare. Det vill häraf synas, som klosterhusen, uppförda samtidigt med kyrkan, slutat sig med en flygel till tvärskeppets södra gavelmur och med en motsvarande till södra sidoskeppets förplats, då hufvudbyggnaden intagit södra sidan af en fyrkantig klostergård. Vid samma sidoskepps yttersida tyckes en bäggång legat, hvarifrån man inkommit i nyssberörda förplats. Midtför norra sidoskeppets nästista kvadrat åt öster finnas lemningar efter en fyrkantig utbyggnad, hvilken med 16 fots inre bredd haft åt norr $23\frac{2}{3}$ fots inre längd. Denna utbyggnad, som visar sig vara vida yngre än kyrkan, har förmodligen blifvit uppförd af den ryktbare Ulf Gudmarsson, hvilken der ligger begravnen.

Mellanskeppets vestra gavelmur har en anseelig fön-

steröppning med hög bröstning och lågspetsig betäckning samt in- och utvändigt skråa och slåta platter och smygar. Det visar sig, som denna fönsteröppning varit tvådelad. Kring omfattningen märkas i midten skråa framsprång med inre falsar och i dessa å hvarje sida sju fyrkantiga hål samt öfverst lämningar efter rosverk. En mellanpost måste motsvarat dessa och understött dithörande rosverk. Genom samma mellanpost och uti omfördta hål måste sju jernstänger varit insatta, så att sexton fyrkantiga rutfack med en krona deröfver uppkommit. Mellanskeppets sidomurar, som varit föga högre än föreningsbågarnas slutstenar, ha saknat utrymme för fönsteröppningar, deremot måste hvarje sidoskepp haft fyra mindre sådana. Korets östra gafvelmur, hvaraf en betydlig del år 1787 qvarstod, har haft en alldeles likadan fönsteröppning som den nyssbeskrifna ²²). Södra förplatsen här åt vester en korsformig, men deröfver en smal något hög fönsteröppning, som bådadera äro mycket små, med skråa platter och smygar samt runda betäckningar. Hvarje kapell har likaledes haft en liten fönsteröppning åt öster, hvilket inhämtas af en lemning af en sådan. Tvärskeppets norra gafvelmur har troligtvis haft en stor fönsteröppning, ty i annat fall skulle detsamma, som ej haft någon sådan åt söder och ej kunnat i anseende till sidoskeppen och kapellerna ha någon åt vester eller öster, blifvit alltför dunkelt. Å vestra och södra gafvelröstena finnas rundbågiga gluggar, hvilka upplyst vindarna öfver takhvalfven.

Omgifningsmurarne hålla $3\frac{1}{4}$ fot i tjocklek; pelarne i hvarje sida $3\frac{1}{2}$; yttre hörnsprången från $3\frac{1}{2}$ till $4\frac{1}{2}$.

²²) Bref under resor i Sverige, Stockh. 1797, s. 66.

i bredd, och 1 i djup; de inre $3\frac{2}{3}$ i bredd, 2 i djup. Att man på så tunna och höga omgifningsmurar, hvilka helt och hållet sakna stråpelare, inslagit stora tunnhvalf, torde för mången betraktas såsom ett äfventyrligt företag, hvilket tillfälligtvis lyckats. Men vid närmare skärskådande inses, att, ehuru byggnaden röjer den största enkelhet, så ligger dock deri en välberäknad anordning. Sidoskeppens hufvudbågar, hvilkas vederlag blott legat $3\frac{7}{12}$ fot öfver golfplanen, ha föga anlitat yttermurarna, och de tunnhvalf, som hvilat på desamma, ha deremot med sina vederlag i motsatt riktning haft ganska säker anspänning mot mellanskeppet och förplatserna i vester samt tvärskeppet i öster. Vidare har mellanskeppets tunnhvalf fått säkra förstärkningar af sidoskeppens betäckningar; enär det förra haft sina vederlag i söder och norr, de sednare i vester och öster. Tvärskeppets vederlag åt vester ha varit väl förstärkta af sidoskeppen, och dess motsvarande vederlag åt öster ha likaledes haft säkra stöd i kapellerna, som jemväl sammanhållit korets tunnhvalf. För desto större trygghet har tvärskeppet fått, såsom tydliga spår å södra gafvelmuren utvisa, något lägre vederlag än mellanskeppet, emedan det förra icke haft lika pålitliga mürstöd som det sednare. Detta förhållande låter lätt förklara sig af tunnhvalfvens riktning i sidoskeppen och af kapellernas ringare höjd. Att stråpelare varit öfverflödiga, är af det anförda solklart, och att spännbågar ej behöfts, då mellanskeppets vederlag föga höja sig öfver pelarnas föreningsbågar, är ej mindre uppenbart.

Hela byggnaden är till omgifningsmurar pelare och takhvalf uppförd af kalksten bruten i Omberg. Omgifningsmurarnas yttersidor, alla omfattningar, pelare och

bågar bestå af väl huggen kalksten; inre murytor och takhvalf af tuktad sådan. Quaderstenen i socklar, hörn, pelare och omfattningar är vidpass 1 fot tjock och 2 till 3 lång och ifrån 1 till 2 bred. I pelarnas föreningsbågar är quaderstenen $1\frac{1}{2}$ fot bred, 1 till 2 lång $\frac{1}{2}$ tjock. Här märkes ett ganska rent snitt, hvilket man hållit tvärsöfver stenen. Man har gifvit all quaderstenen rätta vinklar, hvarigenom den lätt säker ligg- och byggsida. Fogarne äro dock fina. Takhvalfven, som bestå af kalkflis, ha något öfver 1 fots tjocklek. Kärnan i omgifningsmurarna består af små kalk- och gråsten. Pelarne utgöras af nästan idel quadersten med välberäknade förtagningar. All quaderstenen har varit både ut- och invändigt fogstruken, men de inre mursidorna, som bestå af tuktad kalksten, ha liksom takhvalfven varit afputsade. Murbruket är utmärkt godt och murningen väl utförd. Den så kallade Sverkerska grafven består jemväl af samma byggnadsämne och företer samma arbetssätt. Utbyggnaden jemte norra sidoskeppet har, äfven uppförd af huggen kalksten, skräkantig sockel, men kärnan deri utgöres till betydlig del af tegelsten. Murarne visa å flera ställen spår efter en förhärjande eldsvåda. Förmodligen ha dessa skador tillkommit 1312 eller 1415, då klostret afbrann²³⁾. I den ursprungliga byggnaden synes intet spår efter tegelsten med undantag af ett litet stycke vid vestrå fönsteröppningens inre omfattning, troligtvis en lämning efter en fuskigare iståndsättning.

Af det föregående torde man kunna med lätthet inhemta, att denna kyrka varit ansenlig, och att hon blifvit med synnerlig omsorg utförd. Kyrkans grundtal

²³⁾ Script. Res. Svde. T. I. S. I. p. 27. 135.

synes påtagligen vara fyrän. Mellanskepp och kor utgöra tillsammans fyra quadrater, och tvärskepp och kor likaledes fyra. Hvarje sidoskepp innehåller fyra mindre quadrater och kapellerne tillhopa jemväl fyra. Hvarje rad utgöres af fyra pelare och långhusets dörröppningar äro fyra. Det tyckes jemväl, som mellanskeppets och korets fönsteröppningar tillsammans utgjort fyra, liksom hvarje sidoskepp troligtvis haft ett lika antal sådana.

Det visar sig efter en säker uppmätning af denna ruin, att byggnaden varit med synnerlig noggrannhet utstucken, men den stora enkelhet, som deri allestädes framträder, väcker förundran. Icke nog dermed, att man användt tunnhvalf ej korshvalf. Alla inre och yttre socklar utgöras af blotta skräkanter. Gesimser, gavelprydnader, vederlags- och pelarkransar saknas. Fönsteromfattningarne ha ut- och invändigt släta smyggar. Det enda listverk, som märkes i hela byggnaden, består af en karnis å yttre omfattningen af ingången till norra sidoskeppet och en sådan å sydöstligaste pelarens östra sida. Anblicken af kyrkans yttre har varit mera vördnadshjudande än intagande. Att här intet spår finnes efter torn, är lätt förklarligt deraf, att kyrkan uppstått uti en tid, förrän ringklockor kommit i bruk, och deraf, att de fredliga bröderne icke trott sig behöfva något torn såsom försvarsverk. Kyrkans inre har med sin svaga belysning och sina svåra tunnhvalf gjort ett dystert intryck på åskådaren. Man torde dock vid närmare begrundande finna, att en helgedom bör mer väcka andäktiga än ljufva känslor, och att således en nyare kyrka, som vanligtvis berömmes såsom ljus och väcker, mindre liknar ett bönehus än en glädjestuga. Koret och kapellerne ådagalägga, att kyrkan ursprungligen haft ett

hög- och fyra sidoaltaren. Detta inhemtas äfven deraf, att der finnas lika många nicher med uttömningsstenar för de andeliges handtvagning.

Vid kyrkans nedbrytning och qvaderstenens bortförande har murfyllning och kalkbruk nedrasat, hvaraf byggnaden var, då jag för första gången besåg densamma, uppfyllt till en höjd af ungefär 4 fot. Emellertid har detta ras så skyddat alla grundmurarna, att de ingenslades äro lägre än 3 a 4 fot öfver jordytan med undantag af norra förplatsen, som är nästan jemnad med jorden. Deremot kvarstår mellanskeppets vestligaste qvadrat till sidomurar samt gafvel och röste och en stor del af dithörande takhvalf. Tvärskeppets södra gafvel och röste äro jemväl i behåll och Sverkers så kallade graf har blott lidit skada till fönsteröppningen. Hela södra pelarraden med dithörande föreningsbågar och vederlagsmur derpå äro ännu oförstörda, men af den motsvarande har blott den vestligaste pelaren och föreningsbågen undgått förödelsen och de tre öfriga äro nära till socklarna bortbrutna.

För konsthistorien är denna ruin af stort intresse. Vi finna deraf, att man långt före tolfte seklets utgång här användt spetsbågar i förening med rundbågar, att man i större helgedomar gifvit koren i stället för rundelar raka altarväggar, att man i sådana på tunna omgifningsmurar utan stråspelare och spännbågar inslagit tunnhvalf i stället för korshvalf. Vi lära jemväl af denna ansenliga ruin, huru man förmår med vetenskaplig beräkning utföra hvalfbyggnader, som vid första påseende synas i hög grad äfventyrliga, då man utan en sådan ej sällan misslyckas i de enklaste hvalfslag. Här öfverträffas det målarsköna af det lärerika.

Efter reformationen blef mot vissa villkor besittningsrätten af Alvastra kloster lemnad åt gynnade personer. Presidenten M. Palbitski lär varit den förste, som 1675 här byggde en mangård. Alvastra är nu öfversteboställe och består af tre hela hemman med Ålabäck ett aflyst hemman, hvilka ha säterifrihet med andra förmåner samt ega skog och mulhete i Ombergs kronopark ²⁴⁾. Det vill synas, som den byggnadssten, hvilken Gustaf I och Peder Brahe låtit från Alvastra hemta till Vadstena och Visingsö, blifvit utbruten ur klosterhusen. Det tyckes deremot, som kyrkan blifvit långt der efter nedbruten för uppförande af gårdens åbyggnader. Ännu 1760 var kyrkan så i behåll, att hon kunnat enligt C. F. Broocmans yttrande omlagas till sockenkyrka. Denna byggnad hade redan 1787 undergått en betydlig förstöring, men då kvarstod likväl hela östra gavelmuren och ansenliga delar af sidomurarna och pelarna. Det måste således egentligen vara från sistnämnda tid, den skoningslösaste nedbrytningen fortgått. Man har nemligen tillgripit qvaderstenen för nybyggnad och ännu mer för kalkbränning. Denna grofva egennyttia blef genom vederbörandes omsorg 1826 hämmad, hvarefter ruinen blef uppröjd, så att man nu kan ganska väl undersöka densamma ²⁵⁾. Ickedestomindre märktes helt nära ruinen en kalkugn, hvori en del huggen kalksten var innurad. Det är bekant, att den råa vandalismen i sednare tider användt flere af Egyptens uråldriga tempel till kalkbränning. Om fäkunnige Muselmän så behandlat hedniska helgedomar i trakter, hvarest kalksten saknas; så skulle

²⁴⁾ J. Bohman, Omberg och dess omgifningar, Linköping 1829, s. 93. ²⁵⁾ Ibid. s. 92. 96.

man dock ej vänta, att högre embetsmän i ett Christligt samhälle skulle, såsom innehafvare af ett så fördelaktigt hoställe som Alvastra, tillåta ett så vandaliskt ofog å en af Nordens skönaste kyrkor, i synnerhet då Omberg, som ligger helt nära, erbjuder det rikaste förråd på kalksten både för murning och kalkbränning. — Nästan bör dock icke alltför strängt bedömmas. Om arkitekturen ej blifvit ändafrån reformationen intill våra dagar allt mer och mer försummad, och om man icke både i samtal och böcker från ungdomsåren inhemtat, att våra katolska förfäders konstverk voro både i religiöst och arkitektoniskt afseende af föga eller intet värde; så skulle en så vandalisk egennytta som den ifrågavarande aldrig uppstått. Om man alltså vill rädda, hvad ännu återstår af en konstrik forntids mästarverk, så uträttas vida mindre med allvarliga föreskrifter emot dylika tilltag än genom spridande af en allmänna kännedom om den högre konstens sanna väsende. Men huru skulle det kunna på annat sätt tillgå under en tid, då de lärde helt och hållet betraktade byggnadskonsten såsom ovärdig deras forskningar, och såsom hemsfallen under ostuderade tecknares så kallade smak och vårdslösa handverkarens utförande. Att Sverkerska grafven ännu hegagnas till skräpkällare är ett hån af den nya tiden. Skola någon gång i en framtid konungagrafvarne i Riddarholmskyrkan på ett liknande sätt vanställas? Man kunde väl skäligen vänta, att Sverkerska grafven utrymdes och att byggnadsforskaren sige utan svårighet betrakta densamma och slippa obehaget att framtränga mellan salt- och tjärtunnor samt rotsaker m. m.

Flera af de grafstenar, som här utmärkt vidfrågade mäns lägerstäder, ha blifvit för längre tid sedan

öfverförda till klosterkyrkan i Vadstena. Bland dessa skall enligt C. F. Broocmans uppgift äfven den minneshall varit, som betäckt Ulf Gudmarssons grafställe; en uppgift, hvilken P. D. Widegren upprepat²⁶⁾ Detta är likvisst ett misstag; ty uti tillbyggnaden å norra sidoskeppets yttersida ligger nämnde herres grafhäll, som, bestående af hvitgrå marmor, är $3\frac{1}{4}$ fot bred, $7\frac{1}{4}$ lång. Omkring kanten af denna grafsten, som är alldeles slät och väl bibehållen, ehuru afslagen å midten, läses följande: *Hic iacet nobilis miles dominus Ulpho gudmarsson legifer nericie quondam maritus beate birgittæ obiit anno domini m.ccc.xliiii. x. die mensis februarii.*²⁷⁾ Ulf Gudmarsson till Ulfåsa, lagman i Nerike, var en ganska ryktbar man. Hans efterlemnade maka Birgitta, som efter hans fränfalle gjorde pelegrimsfärder, skall nedanföre omtalas.

Efter ett par timmars användande med afmätningar och anteckningar lemnades detta märkvärdiga ställe. Derpå togs en afväg till Heda kyrka, som på ett afstånd af en fjerdedels mil ligger å en anseelig landthöjd. Denna kyrka har snarlikhet af ett forntida fäste; och ingen med någon kärlek för och kännedom om våra förfäders byggnadsverk lärer, då tillfälle yppar sig, försumma att närmare beskåda henne. Enligt en gammal sägen skall samma kyrka vara bland de äldsta i Östergöthland, och hon förtjenar så mycket mera byggnadsforskarens uppmärksamhet, som hon är uti sitt slag högst ovanlig och derjemte i vissa fall belyser den ruin, hvilken vi nyligen skildrat.

²⁶⁾ C. F. Broocman, Beskrifning öfver Östergöthland, D. 1, s. 638.
²⁷⁾ P. D. Widegren, Ny Beskrifning öfver Östergöthland, B. 2, s. 501.
²⁷⁾ Jemför Script. Rer. Svec. T. I. S. I. p. 28.

Heda kyrka, utgöres af ett aflångfyrkantigt skepp, ett något smalare och kortare kor i öster samt ett fyrkantigt torn i vester. Å skeppets norra sida sträcker sig en trefvadratisk utbyggnad och å dess södra en enkvadratisk med rundel åt öster och ett vapenhus åt söder. Å korets norra sida ligger en aflångfyrkantig sakristia.

Skeppet betäckes med ett tunnvalf på vederlag i söder och norr. Triumfbågen prydes med karnisade vederlagskransar, och den har genom sättning fått en något tryckt betäckning. Å hvarje sida om triumfbågen märkes en hög spetsbågig altarnich. Skeppet har icke mer än en fönsteröppning, hvilken vetter åt söder.

Koret betäckes till de tvenne vestligaste tredjedelarna med ett kupolartadt korshvalf, som saknar korsbågar, och till den östra tredjedelen med ett tunnvalf på vederlag i söder och norr, hvilka invändigt äro förstärkta med $\frac{1}{2}$ fots framsprång. Altarväggen är rak. Koret upplyses af en fönsteröppning i öster och en i söder, som bådadera blifvit utvidgade. En ursprunglig ingång finnes å korets södra sida.

Tornet utmärker sig till det yttre med fem nära lika höga afdelningar, hvilka åtskiljas genom skråkantiga indragningar, så att den förstes betäckningar utgöra den andres socklar o. s. v. De tvenne nedersta afdelningarne äro alldeles slåta. Den tredje afdelningen har 2 fot breda hörn- och $\frac{1}{2}$ fot breda midtpilastrar, som alla blott 3 tum tjocka uppbära i förening med kragstenar halfrunda gesimsbågar, således uppkomma för hvarje sida två likstora fält, af hvilka hvardera betäckes med fyra gesimsbågar. Den fjerde afdelningen prydes med något smalare men lika tjocka hörnpilastrar samt å södra och

norra sidan med åtta, å vestra och östra med sju gesimsbågar, hvilka stödja sig på berörda hörnpilastrar och kragstenar deremellan. Den femte afdelningen, hvilken är slät, krönes med en stor omvänd skråkant såsom taklist. Tornets betäckning består af förskjutna ut- och invändigt skråhuggna hållar, som med 45 gräders lutningsvinkel slutta åt alla sidor. Inpå hörnen af denna betäckning stå två runda och två fyrkantiga stenspiror i motsatta riktningar och öfverst å spetsen står en fyrkantig sådan. Den nedersta afdelningen har en liten aflångfyrkantig glugg åt vester och en nyare fönsteröppning åt söder, den andra har två gluggar åt söder, den tredje har ingen, den fjerde en åt vester, den femte har å hvarje sida en stor tvådelad glugg med en midtkolonn och en tvärsten och derpå två rundbågar. Man ingår från skeppet genom en temligen hög öppning med rundbågig betäckning i tornet, i hvars sydvestra hörn en fyrkantig inbyggnad innehåller en spiraltrappa. Man uppkommer vid slutet af denna spiraltrappa, som intager nära en tredjedel af tornets höjd, på ett spetsigt tunnvalf med vederlag i söder och norr, hvarifrån man måste på svaga stegar och skröpliga bjelklager uppklättra till de öfra delarna. Här har aldrig funnits någon takstol. Det lönar i sanning mödan att se denna väl konstruerade betäckning af idel hållar.

Utbyggnaden å skeppets norra sida är samtidig med detsamma. Dessa båda partier måste egentligen betraktas såsom mellan- och sidoskepp, hvilka bådadera äro lika långa, men det förra vida bredare och högre än det sednare. Två fyrkantiga och helt låga pelare, som stå på lika afstånd från hvarandra och gafvelmurarna, åtskilja mellan- och sidobyggnaden. Mellan dessa pelare

och norra sidomuren, äro rundbågar, spända och dithörande svicklar, utfyllda till lika höjd med slutstenarna. På berörda bågar och gavelmurarna äro tre tunnhalv inslagna, hvilka således utgöra sidobyggnadens betäckning. Samma tunnhalv, som äro framdragna till pelarnas södra sidor, bilda desamma föreningsbågar och hereda med fyllda svicklar till slutstenarnas höjd vederlag för mellanskeppets tunnhalv. Hvarje af sidobyggnadens tre kvadrater, upplyses af en fönsteröppning från norr och en ingång inleder från vester.

Det egentliga skeppets södra utbyggnad, hvilken är hälften kortare och något smalare än detsamma, intager nära midten deraf. En stor rundbågig öppning, hvars vederlagsgesimser prydas med en rundstaf hålkäl och derpå en platt, förenar utbyggnaden med skeppet. Vi finna i denna utbyggnad äfven ett kupolartadt korshvalf utan korsbågar, och dess rundel åt öster betäcker med ett halft hjälmhvalf. Samma utbyggnad har åt söder en liten fönsteröppning med hög bröstning och rundbågig betäckning. Denna fönsteröppning måste vid vapenhusets uppförande blifvit igenmurad. Rundelen har åt öster en liten fönsteröppning, som ännu begagnas.

Vid södra sidan om denna rundel märkes en murfördjupning med en uttömningssten, hvars omfattning liknar en pryddig portal. Murfördjupningen är $1\frac{1}{2}$ fot lång, 1 hög, $1\frac{1}{2}$ djup med rak betäckning. Uttömningsstenen, som är skålförmig, siras med åtta blad inom en ring och har i bottnen ett hål. Ringen omfattas af en liten fyrkantig försänkning och hvarje svickel prydes med en upphöjd lilja. Framkanten af uttömningsstenen siras med tre rosor inom särskilda ringar. Vid hvarje sida af denna muröppning står en halfkolonn, som sträcker sig

nedom och uppöfver densamma. Halfkolonnerna uppbära en rundbåge och vid hvarje vederlag står ett mindre och å slutstenen ett större torn, hvilka alla äro runda och med tinnar skotthål och spiror, likna fästen. Å det bågfält, som på detta sätt bildas, föreställes en barhöfdad och långskäggig man, hvilken, sittande å en pryddig stol, håller i högra handen ett stort slagsvärd, och kastande sitt venstra ben öfver detsamma, stödjer venstra handen mot sitt venstra knä. Hela bredden af denna portal utgör 2 fot och hela höjden $3\frac{1}{2}$. Detta lilla arbete röjer ovanlig skicklighet.

Vapenhuset, som har sistberörda utbyggnads storlek, betäcker med ett korshvalf utan kantbågar. Detta korshvalf hvilat på hörnpilastrar, af hvilka två äro ensprångiga och en två- och en tresprångig. Samma vapenhus, som saknar gavletröste, har ingång från söder. Sakristian har ingång från koret och betäcker med ett tunnhalv på vederlag i vester och öster.

Den dörröppning, hvilken från vester inleder i norra sidobyggnaden, har följande anordning. Yttre omfattningen profileras med två rundstafvar mellan djupa hålkälar utan randlister. Betäckningen, som är rundbågig, har öfverensstämmande listverk. Å fotstyckena och vederlagen märkas replika tvärstafvar i stället för baser och kapitler. Nära betäckningens slutsten nedslinrar sig ett underdjur, som liknar en ödla med katthufvud och bladprydd stjert. Detta underdjur måste, såsom en sinnbild af en dubbel falskhet, beteckna den onde anden, hvilken, ehuru blott bunden med kyrkans blomster, ej mäktar nedkasta sig på dem, som inträda i helgedomen. I midten af anslagsmurarna framstå poster, hvilka uppbära ett dörrfält, som nedtill liknar två öppna rundbågar.

med hängande kragstenar. Hvarje af dessa kragstenar, som äro runda, siras med ett kors. Denna dörröppning har invändigt skråa smyggar med en låg rakspetsig betäckning. Södra sidobyggnadens dörröppning, hvilken är till det yttre rätvinklig och rundbetäckt, har äfven poster och tvåbågigt dörrfält med knoppar, och den är till det inre skråsmygig med låg rakspetsig betäckning. Korets ingång prydes å hvarje yttre sida med två halffkolonner, hvilka omgifvas af en yttre hålkål och en inre platt samt åtskiljas af ett trubbigt hörn. Ett likartadt stafverk i form af en låg spetsbåge utgör betäckningen. I midten af anlagsmurarna uppbära poster likaledes ett tvåbågigt dörrfält med knoppar. Denna dörröppning är invändigt skråsmygig med rundbågig betäckning.

Tornets murar i nedersta afdelningen hålla $5\frac{1}{2}$ fot i tjocklek, men äro i de öfriga i mån af ofvanberörda indragningar tunnare. Den öfriga byggnadens murar äro blott $3\frac{1}{2}$ fot tjocka. Skeppets bredd utgör $21\frac{1}{4}$, längd 36, höjd ifrån golfplanen till slutstenarna $28\frac{1}{2}$; norra sidobyggnadens bredd $14\frac{1}{2}$, längd 36, höjd ifrån golfplanen till takhvalfvens slutstenar 16; södra sidobyggnadens bredd $16\frac{1}{2}$, längd 17; korets bredd i vester $19\frac{2}{3}$ i öster $17\frac{1}{2}$, längd $23\frac{1}{2}$ fot. Alla dessa mått afse inre förhållanden. Tornets yttre bredd åt söder och norr $19\frac{1}{4}$; åt vester och öster $18\frac{3}{4}$. Pelarne, som ha skråkantiga socklar, men inga kransar, hålla i hvarje sida $2\frac{1}{2}$ fot och ha lika höjd. Tornets nedersta rum är ifrån golfplanen till slutstenen 21 fot högt och spiraltrappan deri håller 6 fot i tvärmått. Höjden från marken till de tvådelade gluggarna utgör $55\frac{1}{2}$ fot och det hela med inberäkning af spiran ungefär 85. Omgifningsmurarne ha yttre men ej inre socklar. Sakristian, som

är en enkel tillbyggnad, sträcker sig i söder och norr 15 och i motsatt riktning $13\frac{1}{2}$ fot. Hela byggnaden har skråkantiga socklar, med undantag af vapenhuset och sakristian, som äro vida yngre. Alla omfattningarne och listverken äro väl arbetade. Alla omgifningsmurarne och takhvalfven äro uppförda af tuktad kalkflis, socklarne, hörnstyckena, omfattningarne, pelarna, tornbetäckningen och listverken af välhuggen kalksten från Omberg. De yttre murytorna måste ursprungligen varit fogstrukna, de inre deremot afputsade. Ehuru denna kalksten länge uthärdar luftens åverkan, så ha likväl de yttre partierna i synnerhet åt söder blifvit till följe af vanvårdad fogstrykning mycket angripna af vittring.

Denna kyrkas högst ovanliga anordning, är vid närmare skärskådande lätt att förklara. Här har i en aflägsen forntid funnits en liten kyrka, som bestått af skepp, kor och rundel. Efter borthrytande af hela skeppet och af korets norra sida ha nuvarande mellan- och sidoskepp samt kor och torn tillkommit. Det synes påtagligen, att man på sådant sätt tillvägagått, emedan den södra sidobyggnaden är med sin rundel och sin uttömningssten ett gammalt kor, hvilket man ej velat förstöra; då deremot norra utbyggnaden är ett sidoskepp, som till alla delar har en likadan anordning med dem, der funnits å klosterkyrkan i Alvastra. Det är icke tänkbart, att den mästare, som byggt Heda kyrka, skulle å mellanskeppets södra sida anbragt ett slags triumfbåge och derutanför uppfört en korlik utbyggnad, hvilken står i den uppenbaraste strid med merberörda sidoskepp och som ej heller harmonierar på något sätt med kyrkans egentliga kor. Detta är så mycket mindre troligt, som långhuset dymedelst fått från söder en

högst ringa belysning, då deremot sidoskeppets tre tunnvalf lemna åt norr fördelaktiga platser för tre fönsteröppningar. Härvid bör vidare anmärkas, att södra sidobyggnadens rundel väl innehar midten af gafvelmurens yttre sida, men står å dess inre helt nära södra sidomuren. Detta missförhållande är en naturlig följd deraf, att södra sidomuren blifvit bibehållen, liksom hela östra gafvelmuren, då deremot den norra sidomuren blifvit till vinnande af utrymme bortbruten. Vestra gafvelmuren, som är uppragen i öppningen efter den gamla triumfbågen, har i midten fått en uppgång till takhvalfen.

I afseende på konstruktionen bör här märkas, att vederlagen för norra sidobyggnadens hufvudbågar ligga föga högre än 2 fot öfver golfplanen, hvadan stråpelare och pilastrar varit obehöfliga. På sådant sätt visar sig densamma helt låg ifrån vester, men deremot till följe af dithörande tunnvalfs sträckning i söder och norr anseelig från mellanskeppet. Att en sådan konstruktion bereder mycken fasthet och godt utrymme för fönsteröppningar, ha vi ofvanföre anmärkt. Södra sidobyggnaden lemna mer än tillräckigt stöd för det egentliga skeppets närmaste sidomur. Koret, hvilket har vida mindre bredd än längd och utmärker sig med rak alturvägg samt är till den vestra delen bredare än till den östra, erinrar om ett liknande förhållande, som vi redan sett å kyrkoruinen i Alvastra. Att man gifvit den östligaste tredjedelen tjockare sidomurar och betäckt densamma med ett tunnvalf, då man deremot öfverspant de två vestra tredjedelarna med ett kvadratisk korschvalf, ådagaligger en utbildad hvalfkonst. Här finnas nemligen ej såsom händelsen varit vid klosterkyrkan i Alvastra några

sidokapeller. Alltså hade de tunna sidomurarna ej kunnat bära ett tunnvalf. Detta är orsaken, hvarföre man förstärkt den östra tredjedelen med inre mursprång, som utgöra tunnvalfsvets vederlag och försett den öfriga kvadraten med ett korschvalf, hvilket har sitt hufvudsakliga motstöd i hörnen.

Då ingen ringklocka kunnat i detta torn upptagas i anseende till detsammans tjocka tunnvalf, trånga gluggar och fasta betäckning, utan att någon glugg blifvit, hvad sedermera skett, alldeles sönderbruten, måste samma torn endast tillkommit såsom ett säkert värn i händelse af en hastig öfverrumpling. Kyrkans nyare delar äro, såsom det tyckes, samtidiga eller nära samtidiga med klosterkyrkan i Alvastra, hvarifrån någon klosterbroder förmodligen biträdt som byggnästare. Således måste detta torn uppstått, innan någon ringklocka brukades i Norden. Kyrkans läge synes ock vara ganska passande för ett fäste. Från tornets öfversta gluggar ses åt öster höglända och bördiga trakter ända bortom Östad på mera än halfannan mils afstånd, åt söder de herrliga fälten åt Ödesbög och deröfver flere mil nedåt Småland, åt vester tyckes Omberg ej vara en så väldig massa som vid betraktande från slätterna, åt norr märkas öfver en aflägsen vik af Vetterns tornen å Vadstena slott och vid sidan derom skyntas en sträcka af Vester göthland. På äro de landkyrkor, som erbjuda byggnadsforskaren rikare ämnen till betraktelser. Den timma, hvilken här tillbragtes med trägen anteckning, anser jag såsom en af de angenämare i min lefnad. Denna timma har sedermera skänkt mig mången behaglig stund under begrundande af våra föfäders höga byggnadskonst och utomordentliga ansträngningar. Under den forntid;

då ett sådant byggnadsverk utfördes af en liten församling, måste en religiös anda så lifvat alla, att ingen tänkt på eller sträfvat för egen njutning; en anda, hvarom nutiden sväriligen kan göra sig någon klar föreställning.

Kyrkan, som en längre tid icke fått någon förbättring, har derigenom betydligt lidit. Man ser påtagligen, att man, såsom det äfven sades mig, här uraktlåter all reparation för att kunna med det möjligen första efter hennes ohjelpiga förfall i dess ställe uppföra såsom i moderförsamlingen Rök en salonglik kyrka. Hvadan kommer en så förvänd smak? Ett svar härpå ligger nära till hands. Då ingen högre vetenskaplighet ifrågakommit vid konstakademien och arkitekturen icke fått en fristad vid universiteten, så kan det naturligtvis ej vara annorlunda än det nu verkligen är. Heda kyrka torde snart så försvinna, att konstforskaren ej kan deraf finna ens så mycket, som vandalismen qvarlemnad i Alvastra; vi vilja dock i största korthet uppgifva ett sätt, hvarpå denna helgedom kunde så utvidgas, att den finge ej allenast ganska tillräckligt utrymme utan jemväl blifve mera vörnadshjudande än någon den nyare tidens salonglika helgedomar. Om koret med triumfbågen och sakristian bortbrytes och mellanskeppet utdrages åt öster samt ett trekvadratisk tvärskepp med en rundel uppföres, så får denna helgedom tre gånger större utrymme än den nu har, och den blir med tredelade fönsteröppningar å gafvelmurarna och enkla å sidorna och rundelen ett herrligt tempel. Skulle man vilja i en framtid borttaga södra sidobyggnaden med dithörande vapenhus och anlägga ett sidoskepp i likhet med det norra; så skulle detta Herrans hus få jemte en vacker belysning från söder den renaste harmoni.

Ej allenast i det bergiga Bohuslän utan äfven i det flackländiga Skåne berättar allmogen, att de stora klippstycken, hvilka ligga i närheten af urgamla kyrkor, blifvit ditkastade af jältar, som velat men ej kunnat förekomma dessa förhålliga helgedomars uppförande. Ett stycke i vester från Heda kyrka ses ett mycket stort stenblock, hvilket ett troll skall enligt sägen ditslungat från Omberg i afsigt att dermed nedslå denna pågående byggnad. Det förtäljes jemväl, att flere troll bebott ståtliga gemak i bergets inmandöme, och att man derifrån tagit silfver till kyrkan. Trollen skola häröfver förbittrade under en julnatt inträngt i helgedomen för att återtaga sin skatt, och de skola efter försökets misslyckande företagit sig att dricka vigvatten och messevin, hvaraf de berusade efter hemkomsten ihjälslagit hvarandra²⁵⁾. Att dylika fornsägner äsyfta hedendomens kamp med och kufvande genom christendomen, är uppenbart. Att kyrkan fått sitt silfver från Omberg äsyftar väl den stora fördel, man dragit af dervarande stenbrott.

Ehuru jag ingalunda har erforderliga insigter i naturkunnigheten för att anställa en lärarik vandring på Omberg, så beklagar jag likväl, att jag icke fick tillfälle der göra närmare iakttagelser, helst de olikartade stenbildningarne skulle i flere afseenden varit för mig af synnerligt intresse. Några ord torde dock höra här anföras om denna lika märkvärdiga som namnkunniga bergshöjd, hvilken å Vetterns östra strand sträcker sig i söder och norr. Största längden är $1\frac{1}{2}$ och största bredden $\frac{3}{8}$ mil, och öfversta klinten eller den så kallade Hjessen höjer sig öfver hafsytan vidpass 868 och öfver

²⁵⁾ J. Bohman, Omberg och dess omgifningar, s. 67, 68.

Vettern 573 fot. Detta berg har somligstädes åt landsidan ganska anseliga branter, men åt sjösidan nästan lodräta klippväggar. Genom de lösare stenarternas vitt-ring och frostsprängning samt sjösvallets undergrävningar ha åt sjösidan de förfärligaste bergras inträffat. Dylåka företeelser å klippväggar, som resa sig hela 400 fot öfver vattenytan, väcka en stum fasa hos åskådaren. Der finnas flere storartade berggrottor. Den så kallade Rödgalvelshålan är en hvalfformig urhållning, hvilken är omkring 15 fot bred 30 hög och 68 djup. Denna grotta kan blott åtkommas med farkoster²⁹⁾. Man finner der urberg, sandsten, lerskifer och kalksten af åtskilliga arter. Sandstenen är ganska hård och sönderremnad, så att den är föga tjenlig till qvarn- och qvadersten. Kalkstenen, hvilken merendels är gråaktig men somligstädes rödbrun och spräcklig, utgör mäktiga lager, som sträcka sig under Vettern och utbreda sig under fälten emellan Vadstena, Skenninge och Linköping. Man kan utan svårighet bryta kalkstenen i skifvar, hvilka äro från 1 tum till $1\frac{1}{2}$ fot tjocka. Ehuru Omberg har under sju århundraden lemnat en ymnig tillgång på förträfflig kalksten både för behugning och kalkbränning, så ha likväl ganska få stembrott blifvit der öppnade. Borghamns kalkstensbrott, som Götha kanals bolag disponerar mot en lindrig årsafgift, har varit och är af oböräkneligt gagn. Nämnda bolag har der anlagt en ganska god hamn, hvilken kan inrymma omkring tolf af Vetterns största fartyg. Denna hamn består af stenki-stor, hvarpå erforderliga bröstningsmurar af kalksten äro anbragte. Dervarande arbetsstyrka har öfverhufvud upp-

²⁹⁾ Ibd. s. 14.

gått till hundra personer, och derifrån hemtas ej allenast huggen och ohuggen kalksten för Götha kanal utan jemväl för flere offentliga och enskilda byggnader. På Omberg uppvälla många källor, som bilda några bäckar, hvilka nedstörta från klippbranterna. Kring bergets fot och å dess sluttande sidor samt ofvanpå dess vidsträckta rygg växer frodig tall- och granskog. Der finnas äfven löfträd, hvaribland man räknar ungefär hundra bokar. Den så kallade Apostlaboken har fordom haft tolf grenar, som lika tjocka med vanliga stammar bildat en ofantlig krona. Detta urgamla jätteträd, hvari Carl XI och Carl XII inristat sina namn, var redan för några år sedan till stor del förtorkadt. Vi lemnade med vemod detta Söderns trädslag, som ej trifves högre i Norden, ehuru vi hoppades att efter några veckors förlopp återse detsamma. På Omberg har från urninnes tider funnits en stor djurgård, hvilken för flere årtionden sedan blifvit förvandlad till en vanlig kronopark, hvarå några hjortar räddat sig undan förstörelsen. Hjessen erbjuder en utomordentlig utsigt. Derifrån skådas Östergöthland, Småland, Vestergöthland och Nerike, samt nära femtio kyrkor. Man har påstått, att, om skogen ej hindrade, Vadstena, Skenninge, Askersund, Hjo, Grenna och Jönköping och måhända äfven Linköping kunde derifrån ses. Ehuru denna utsigt är ganska storartad, så är likväl anblicken från Kinnekulle ej mindre öfverraskande. Men Omberg gör deremot sedt ifrån Vettern ett långt djupare intryck än Kinnekulle skådad från Venern.

Vägen under Omberg till Nyby gästgifvaregård har vackra krökningar mellan lummiga bokar och ekar. Snart öppna sig bördiga och vidsträckta slätter, hvarå man ser flere urgamla kyrkor; så att man tycker sig försatt till

Skånes fruktbaraste trakter. En mängd gårdsgårdar och grindar samt åkrarnes mindre fördelaktiga anläggning och brist på dikning, allt ådagalägger, att man icke har såsom i Skåne följt med den nya tidens framsteg i jordbruk. Man tyckes här jemförelsevis för litet begagna höstsåde, ännu mindre märkas klöfverfält, efter rapsat och turnips skönjes intet spår.

Vadstena.

På betydligt afstånd höjer sig Vadstena med sin stora kyrka och sitt anseliga slott. För att inkomma i denna stad, hvilken vid en vik af Vettern har ett vackert läge, måste tre sidor af slottsgrafvarna kringfaras. Om en dylik omväg varit välberäknad, medan detta slott varit fästning, så är en sådan nu en narraktighet, då ypperligt tillfälle erbjuder sig att på en öppen plats vid grafvarnas fjerde sida anlägga en rak infart; en plats, hvilken förmodligen varit slottsträdgård, men nu mera är åker.

I Vadstena skall i en afslägen forntid uppstått en fast byggnad, som hetat Susenborg, men hvilken ej omtalas i våra urkunder. På samma ställe skall Valdemar Birgersson uppfört ett anseeligt kungshus ³⁰⁾. Säkert är, att hertig Erik 1306 utfärdade ett bref i Vadstena, som förmodligen var en kungsgård ³¹⁾. Magnus Smek och hans gemål Blanka donerade sitt gods Vadstena till ett kloster, som de förbundo sig att der bygga till Guds och jungfru Marias heder. Nämnde konung och drottning anslogo vidpass ett år derefter 6000 mark

³⁰⁾ H. Spegel, Svenska Kyrko-Hist. D. 2. s. 224. Sviogothia Munita s. 188. 195. ³¹⁾ Dipl. Svec. N. 1519.